

Kulturní přístup ke studiu sociálních nerovností a kvalitativní metody¹

Olga Šmídová

Pracovní text projektu Sociální distance ve stratifikačním systému ČR

Sociologický ústav AV ČR, Praha

Draft verze (prosinec 2007), necitovat bez svolení autorky.

Dva přístupy k výzkumu nerovností a dvě metodologické perspektivy

Sociální nerovnosti a sociální struktury bývají v sociologii proměnných zkoumány zejména kategoriích tříd a vrstev, skupin (např. tříd bydlení, pohlaví, vzdělání atd.). Rozdíly například v názorech a postojích respondentů agregovaných do tříd či skupin jakoby vyplývaly z jejich postavení, byly jím podmíněné. A naopak: Podle názorové preference náhodných respondentů jsou lidé agregováni do skupin např. levičáků a pravičáků.

Tento přístup sociologů je - ač se to na první pohled nezdá - analogický přístupu tzv. laických sociologů, běžných lidí. Pomocí třídění a kategorizace lidí či jejich vztahů lidé normálně „prakticky vysvětlují“ jakého druhu ti lidé jsou, jak se chovají a jaké názory od nich očekávat. Vysvětlují tak rozdíly mezi lidmi tím, k jaké kategorii „patří“. A naopak: Podle projevů chování lidí a osobnostních rysů, zařazují je do určitých šuplíků, které mají svá pojmenování. A těmi jsou kategorie a jejich kolekce. Kategorizace je běžný i vědecký způsob porovnávání lidí a skupina podle podobností a rozdílů. Spočívá v pojmenovávání (naming) osob i věcí zvnějšku i s identifikací, ztotožněním se se sebou či svou skupinou v pojmu kategorie, spojené s jistou ideou či konceptem.

Podobně jako laický sociolog, bere expertní sociolog promluvy respondentů jako efekt takových sociálních struktur jako je třída, pohlaví věk. Diference v postojích jsou pak chápány v pojmech funkcí rozdílu v postavení. Sociologové tak k interpretaci užívají kulturní zdroje, povědomí o tom, jakou roli v příbězích kultury ta která sociální kategorie hraje, jaký má sociální význam.

Podle svých konceptů i sociální intuice konstruují kategorie osob jako sociální fakta. Stanovují i pravidla rekrutace reprezentantů kategorie např. střední třída, obvykle podle nějakého atributu jako je vzdělání (práce-vzdělání), které agregují jako respondenty té a té kategorie, což je nejlépe patrné u kvótních výběrů. Respondenti odpovědí na dané otázky osvědčují zda a nakolik jsou různé - sociology předpokládané - aktivity, hodnoty a postoje

¹ Některé části tohoto textu byly již dříve publikovány v [Šmídová 2007]. Přepracování a rozšíření této stati bylo podpořeno juniorským badatelským grantem GA AV ČR „Sociální distance ve stratifikačním prostoru ČR“ (reg. n. B700280603).

jako relevantní i pro ně a právě v situaci dotazování. Jinak řečeno, o tom, jak jsou pro ně kategorie relevantní za jiných okolností a v jiných kontextech se tak mnoho nedozvíme.

Měřitelné difference v činnostech a názorech jedné kategorie osob např. mužů od jiné kategorie např. žen, pak potvrzuje fakticitu i smysl kategorií. Nezávislá proměnná podmiňuje závislou. Závislá je napřed atributem a posléze empirickým projevem nezávislé, a tato (nezávislá) je v tomto smyslu na ní existenciálně (konstrukčně) závislá. Odkazuje i k povaze jejich relací, tedy k tomu zda jde o diferenci či distanci anebo nadřazenost jedné kategorie té druhé (jedna proměnná, například pohlaví, diferencuje příjem více než druhá).

Druhý méně obvyklý příklad studia sociální stratifikace či nerovnosti je „subjektivní percepce“ samotných pravidel rovnosti, které jsou brány jako koreláty sociální pozice respondentů: Zatímco ti dole volají především po pravidlu rovnosti (equality) ti nahoře po férovém ocenění výkonu (eqity) či fandí pravidlu rovnosti šancí. Respondenti určité kategorie dostávají prostor k definování situace jako situace, která jim konvenuje, je pro ně universálně relevantní. Dotazování uvádějí byť velmi omezený a obecný kontext, rámec problému rovnosti, ke kterému se vztahují. Volí z několika alternativ organizaci sociálního prostoru, ve kterém se umisťují. Pokud bychom na takový počín nahlédli kvalitativní optikou, řekli bychom, že lidé jsou umisťováni a umisťují se do sociálních kategorií podle toho, v jakém příběhu. Podle toho jaké příběhy se jim nabízejí a jakou roli v něm kategorie lidí, jako je on či ona hrají. Etnometodologie a diskursivní analýza hovoří o rámcování.

Z pohledu kvalitativního sociologa nejsou problémem postupy vědců, které přebírají etnometody běžných aktérů, ale to, že výsledek není reflektován jako produkt vlastních strategií a postupů. Jako sociologický konstrukt. Řešením je maximální standardizace metod, včetně dialogu s „odpovídači“, s respondenty.

Výpovědi respondentů brány jako subjektivní a universální. Předpokládá se, že víceméně stejný názor či postoj respondent vyjadřuje za každých okolností, třeba když mluví s jinými lidmi než s tazatelem a nad dotazníkem. Je to tím, že se předpokládá, že takový názor „má“, nikoli, že jej strategicky ko-produkuje spolu s tazatelem a v situaci standardizovaného dotazování, tedy v sociální situaci, kterou jako „standardní“, „expertní“ „neběžnou“ „omezující“ etc. respondent chápe, a chápe tedy i svou roli v ní. Chápe jakou kategorii má v tomto rámci zastupovat.

Respondenta klasická sociologie paradoxně psychologizuje. Agregováním ze soukromých a subjektivních výpovědí složitými procedurami konstruuje „objektivní“ a „veřejné“ mínění,

postoje etc.. To se pak jeví být monologem mínění veřejnosti, jako sociální kategorie takto sociálně konstruovaného subjektu hromadné dotazníkové promluvy.

Sociologie proměnných vymisťuje to, co je pro kulturní přístup ohniskem zájmu, a to je skutečnost, že objektivní sociální struktury - kategorie, identity jsou sociálně konstruované. Jsou produkty jednajících a kooperujících sociálních aktérů. O tom, že tyto objektivní durkheimovské fakty či sociální struktury zároveň ovlivňují sociální život lidí, jejich myšlení a konání není sporu. Jde o odlišný přístup ke zkoumání toho jak, jakým způsobem, jej tyto objektivní sociální konstrukty ovlivňují.

Kvalitativní tendence tzv. kulturního přístupu podle mého souvisí s celou perspektivou a epostemologií výzkumu nerovností: Kulturní a diskursivní přístup otázku po sociální struktuře obrací: Vychází z toho, že sociální struktury jsou zdroji zdravého rozumu, nikoli ovšem v tom smyslu, že jednání a interakce je jejich důsledkem.

Sociální struktury či kulturní zdroje (repertoiry) jsou tím, na co se aktivně a vykazatelně lidé orientují svým jednáním a při interakci. Zdroje, které prakticky strategicky využívají, když kooperují. Neustálým zprovozňováním těchto struktur udržují aktéři tyto vzorce v provozu, re-produkují je.

Výzkumník takto orientovaný by pak tyto strukturní zdroje členského vědění neměl nereflektovaně užívat jako samozřejmý zdroj tak, jako aktéři. Pokud ovšem má ambici popsat jak je samozřejmě prakticky užívají oni. Oddělit zdroje od předmětů, zní Garfinkelovo etnoemtodologické diktum. Učinit zdroje předměty studia, zní dovětek. Jiné směry, zejména diskursivní teorie a analýza, pak vytyčují diktum symetrie: Dívat se i na vlastní, vědecké, kategorie jako na sociální konstrukty, účelové produkty interakcí svého druhu. Mnohým se však zdá, že by tím sociologie ztratila mnohé ze své posvátnosti kterou spojuje s koncepcemi vlastní objektivity, neutrality, nezaujatosti a nepolitičnosti.

Základní podnět k zkoumání symbolických aktivit při studiu reprodukce nerovnosti vychází z jazykového obratu, kdy promluvy jsou chápány jako sociální akt, jednání. Diskursivní praxe jako sociální praxe. Mluvení je „děláním něčeho slovy“. Děláme to, co říkáme tím, že (a jak) to říkáme, říká Austin ve své slavné knížce „Jak udělat něco slovy?“ Ponižujeme, přehlízíme zneuznáváme, vytahujeme se na.... Austin zkoumal, jak jsou způsoby mluvení, způsoby dělání věcí. Za jakých podmínek a okolností způsobuje užití slov to a to a za jakých okolností něco jiného, a to i když vyslovujeme ta samá slova. Zjistil, že výčtu a klasifikace okolností, kdy výrok platí se nelze dobrat. Je to tím, že promluva není na kontextu prostě jen závislá, ale že kontext utváří, je kontextutvorná. Diskursivní směry doplnily teorii mluvní akce o

vysvětlení toho, jak se i další reality: objekty, ideologie a identity produkují diskursivně, dělají slovy.

Rom Harré tak definuje i subjekt či identitu jako „průsečík diskursů“, ve kterých je jedinec aktivně zapojen (Harré 2000?).

Lidé kolektivně (i individuálně pozn. aut.) identifikují sebe a druhé a řídí své životy v pojmech těchto identit, které tedy mají praktické důsledky. Jsou intersubjektivně reálné. To platí jak pro kategorie, tak pro skupiny (...) i když skupiny i kategorie jsou něčím jiným než neustálý nepřetržitý proces identifikování. (Jenkins : 87, 88)

Jistou sociálně typickou asymetrickou diskursivní ko-pozici definuje Goffman jako „stigma“ (Goffman 2003). To tehdy, když je identita druhými v komunikaci znehodnocována anebo subjekt soustavně umisťován do pozice objektu. Pojem stigmatu nevyjadřuje primárně vztah jedinců, ale sociální vztahy, relaci sociálních kategorizací, tedy kategorií s jejich morálními atributy. To neznamená, že negativní sociální významy této relace nemají důsledky pro konkrétní stigmatizované osoby, které právě zastupují kategorii či představují tyto roli (pozici). Osoby jsou schopny v interakci sociální situaci stigmatu rozeznat i pojmenovat ji a jsou kompetentní stigma strategicky zvládat.

Kategorizační pohled a dohled druhých je vždy přítomen, zdůrazňuje již Goffman v knize Stigma. A to i tehdy, když nejsou právě zapojeni v interakci, kdy kategorizace jednoho je vždy kategorizováním druhého, sebeidentifikace je identifikací, a naopak. Z kategorizační hry tedy není úniku. Dialektická hra sebe/identifikací (zevnitř a zvnějšku) funguje kontinuálně a stále. I o samotě. Stále je tu symbolický „generalizovaný druhý“. Tímto „velkým bratrem“ jsou v Goffmanově pojmosloví „obecné kategorie“, diskursivně řečeno „dominantní“ či „kulturní kategorie“ (jako žena, muž či majitel domu, nájemník), které prostě ani jedinec ani skupina nemůže docela ignorovat. Dominantní kategorie jsou trvalým prizmatem, které je přítomno v sebehodnocení i hodnocení druhých. Pozadím, na které promítáme sebeobraz i obrazy druhých, obrazy jedinců i skupin.

Sociální kategorizace reprezentují sdílený zdroj vědění o lidech, věcech, o jejich povaze a mezilidských a meziskupinových vztazích. Kategorie představují členské vědění, které tvořivě aplikujeme při identifikaci sebe i druhých a definování sociálních situací. Kategorizace fungují jako universální široce sdílený princip rozlišování, rozdělování distance a hierarchizace a současně jako principy vyrovnávání, smazávání rozdílů a hranic. Produkci kritérií členství, který kategorie implikují, vytváříme hranice, které oddělují to, co je za nimi. Oni nejsou jako my, už proto, že jsou oni. A vice versa.

Co to tedy vlastně zkoumáme?

V analytických výzkumech zkoumáme vlastně očekávatelné a měřitelné efekty kategorizaci jako jejich koreláty.

Předmětem studia celého kulturního či diskursivního proudu (s různými důrazy na některá témata a metodologické libůstky) jsou pak procedury, pravidla a metody, kterými členové sledující své běžné záležitosti, produkují objekty a subjekty a řídí kontexty (definují situace). Jsou to tytéž etnometody, kterými aktéři činí kontexty promluvy vykazatelné. Jimiž je „prakticky zdůvodňují“, činí srozumitelné, pro sebe i ostatní. Tato symetrie je vyjádřena pojmem reflexivity/vykazatelnosti (reflexivity/accountability). Předpokládané postupy jsou současně prakticky vykonávané. Tato stejnorodost etnometod umožňuje řídit akce tak, aby byly i druhými jako právě takové a takové akty rozeznány a chápány. Význam akce dokáže interpretovat každý kompetentní člen. Nemusí proto zexplicitňovat rutinní a samozřejmé praktiky a pravidla jimiž je produkován. Je to podobné jako s pěti, šestiletým děckem, které hovoří gramaticky korektně, užívá rody pády časy, přitom o jejich existenci se něco doví až ve škole.

Výzkumník se o samozřejmé základy a předpoklady interakcí naopak starat musí. Obrací svůj zájem od významu k procedurám, kterými je smysl metodicky produkován a vykazován samotnými aktéry - členy. Neboť, jak zdůraznil již Wittgenstein: Kde je smysl, tam je řád. A řád musí být uspořádán podle nějakých pravidel, postupů. Právě ty jsou v ohnisku zájmu. A to v relaci se sociálními efekty, s konsekvencemi, které se jimi situačně ko-produkují.

Důležitými pojmy, nejen v etnometodologii, je členství a členské vědění. Vědění musí aktér předvést kompetentně, tedy vykazatelně, prakticky v interakci, aby byl osvědčen jako důvěryhodný partner a tedy člen. Kompetence musí být zřejmá ostatním z performance. Tato neustále prokazovaná a vykazovaná kompetence (know-how) je více o vědění „jak“ (how), než o vědění typu „co“ (know). Je více o tom, že ví, „jak na to“, než jen, že ví, „jak to chodí“. Člen nejenže ovládá pravidla hry a herní role, ale celý repertoár pro různé příležitosti. Aktivně role inscenuje a strategicky adaptuje za hry, podle dynamiky vývoje situace.

Dokáže nejen zvolit z kulturního repertoáru a aplikovat, ale sociální struktury i aktivovat, rozehrát. A tím tvořivě přispět k jejich reprodukci.

Etnometody ko-produkce situací jsou, jak bylo řečeno, identické s metodami jejich interpretace a hodnocení. Právě proto se tato metodologie na rekonstrukci těchto praktických konstrukčních metod a pravidel poměrně úspěšně orientuje. Jsou to metody významotvorné a tedy sociálně a sociologicky významné.

Cílem je popis, explikace těchto tak samozřejmých členských metod, nikoli jejich konkurenční explanace. Zaměření na aktéry, jejich praktickou orientaci a relevance, na kontextovost a situovanost jejich jednání, na jejich členské vědění na displeji praxe, na členské metody a pravidla vykazování či zdůvodňování smyslu jednání – to jsou hlavní rysy metod inspirovaných nejen etnometologií, ale i diskursivními proudy.

Kulturní přístup je také asociován s kvalitativními metodami náhodou i díky metodickým nástrojům, které dávají aktérovi záměrně více prostoru pro jeho aktivitu, aby projevil nejen nakolik, ale i jak jsou pro něj dané záležitosti relevantní, tedy jak je kontextualizuje, a aby k tomu použil prostředky, které běžně jako člen společnosti užívá (jazyk, gesta a pod). Nestrukturované či polostrukturované metody tvorby dat, reflektované jako společná a situovaná koprodukce dat a jejich významu, zejména rozhovory, pozorování, fokusní skupiny, etnografie, studium dokumentů a textů jsou tedy typičtější pro kvalitativní postupy. To ovšem nevyklučuje analýzu například statistik jako produktů vysoce specializované diskursivní součinnosti se zapojením i neživých aktérů, jako jsou počítače a programy.

Dělba práce: mikro a makro?

Původní rozparcelování výzkumu, dělba práce na mikro- (každodennost) a na makro (sociální struktura, nerovnosti) tento problém tedy neřeší. Kulturní a diskursivní přístup má již také ambici studovat kulturní vzorce a sociální strukturu společnosti, i když lokálně a parciálně.

Na případech lokální a parciální re-produkce. Někteří mluví o sociálních strukturách v plurálu, jiní o kultuře „v praxi“ či společnosti „v akci“ (Boden, Zimmerman, Schegloff).²

Užitečným argumentem, proti rozdělování výzkumu na mikro a makro, který navíc podle mého dobře konvenuje také konceptu „kulturních repertoárů“ Lammonteové, je argument, který vyslovuje neméně vlivná sociolingvistka Deborah Tannenová. U nás je známá díky překladu knihy „Ty mi prostě nerozumíš“ o tom, jak spolu mluví ženy a muži. O tom jak odlišně ženy a muži i v intimních konverzích mluví, a jak tím i jinak definují mnohé situace, ve kterých se společně - a současně každý v jiné identitní roli - nacházejí.

Tvrzení, že i v případě sociální struktury se „globální reprodukuje lokálně“, musí provázet položení otázky: Jak se lokálně reprodukuje ony velké sociální struktury jako je rod s jeho kulturní polarizací. A musí následovat zodpovězení této otázky.

² Vztah struktury a jednání, mikro a makro struktur partikulárního, lokálního a obecného je řešen odlišně. Nemluví se o struktuře (viz níže), ale o strukturách, resp. o strukturaci. Aktér a jednání není ze záběru vyzáavorkován. Ne struktura, ale aktéři významy inferují, i když „sociálně naučeným“ a „sociálně sehraným“ způsobem, také s jistou dávkou improvizace.

Vztah mezi rodem a jazykem, čili tím, jak mluví muži a jak mluví ženy, konceptualizuje Tannen odkazem na Goffmanův pojem „sex-class“. Způsob (zde) jazykového jednání není identifikovatelný a není svázán s každým individuálním mužem či ženou, ale je asociován s ženami jako třídou v dané společnosti. *„Tím že mluvíme způsobem asociovaným s jednou či druhou třídou individua signalizují své vlastní přiřazení se (alignment) do této třídy.“* (KENDALL, TANNEN 1997 : 97-8)

Goffman jasně říká, že sebe/umíst'ování se například v kategorii žena je evokací této právě této identitní kategorie v právě tomto momentu interakce. Alokace v kategorii signalizuje aktivní „napojení“ se na kategoriální (kulturní) vzorec. Tedy v momentě, kdy se aktér vykazatelně hlásí k této kategorii tím, že ji předvádí a provádí „jako obvykle“ a tedy i sdílenými prostředky. Ostatní rozumí signálu, rozeznávají aktivovanou roli, chápou že právě mluví jako reprezentant této kategorie či identity, z níž takto charakteristicky promlouvá a dávají to najevo. Tak je sociální struktura vykázána jako sdílený vzorec. Lokální a „subjektivní“ produkce je pak zkoumána jako „instance“ (případ-příklad) re-produkce sociálních struktur (repertoárů) kultury.

Tannen navazuje jako jedna z mála na Goffmanovský pojem rámcování (framing), důsledně jej empiricky prověřuje i metodologicky rozvíjí jeho aplikace. Rámcování chápe podobně jako Goffman či Bateson, jako definování situace členskou aplikací resp. implikací pravidel, kterými se řídí vývoj i význam situace. Zde se pak nabízí goffmanovská metafora společnosti jako „rámce rámců“.³

³ Koncept a pojem rámce byl uveden Ervingem Goffmanem v knize Frame analysis (Goffman 1986). „Každý primární rámec umožňuje uživateli umístit, vnímat, identifikovat a pojmenovat viditelně nekonečné množství konkrétních událostí definovaných svými pojmy“ (Goffman 1986: 21). Goffmanovi jde o odpověď na otázku, jak lidé schematizují situace, když se ptají „O co tu (vlastně) jde?“, do „některých základních rámců porozumění, dostupných v naší společnosti, jejichž funkcí je dát událostem smysl“ (Goffman 1986: 10). Situace je popisována partikulárním obsahem, kdežto rámec je popsán ustálenými pravidly fungování. Goffman vy/nalézal a typologizoval organizační báze zkušenosti, tedy „rámce porozumění“, jež ovšem současně sociální události a angažmá aktérů dále „řídí“. Rámce tak umožňují tak, aby si aktéři porozuměli a jednali „sehraně“. Tak jak lidé rozumějí své zkušenosti, tak jak ji organizují, rovněž sebenaplňujícím se způsobem prakticky jednají. (Goffman 1986: 563).

Rám(c)ování úzce souvisí se sociální kategorizací. Kategorie (pozice/role/identity) mají své příběhy a scénáře, ve kterých hrají své charakteristické party (resp. role). A naopak typické či typizované scénáře „počítají“ s jistými identitami a vztahy mezi nimi. Kategorie bezdomovec sama evokuje pravděpodobný scénář i bez dalšího. Takový člověk nejspíš ztratil domov a nemá byt, protože ho současně před-pokládá. Rámce představují jakási schémata, vzorce, scénáře organizující naši zkušenost a jednání. Umožňují aktérům orientaci v ko-produkované situaci, usnadňují efektivní kooperaci a dosahování cílů. Rámcování je práce na sdílené definici situace (o co pů-jde), identit subjektů a objektů a jejich vzájemných vztahů. Rámce pře-určují jak jsou lidé vtaženi do hry a angažování v ní. Rámce jsou produkovány aktivně ko-operujícími účastníky interakce postupně, jsou však relativně stabilní.

Rámcování jí slouží k vysvětlení nikoli genderové, ale „generované“ identity s odvoláním na Butlerovou. Gender i pohlaví je něčím, co aktér/ka i sama před zrcadlem „permanentně dělá“ a co se děje v sociální interakci a dělá skrze interakci.

Ženy jako individua aktivně produkují své generové identity tak, že se svými promluvami evidentně orientují na genderové normy, zprovozňují je. Kulturní normy a hodnoty jsou jak kulturními zdroji, tak omezeními (constraints), se kterými aktéři „počítají“. Tak reprodukuje gender a zároveň produkují, genderují své osobní identity. Převlékají se do gendrových rolí podle žurnálů kultury, velké i lokální (diskursivní analýza zde nabízí pojem „casting“).

Tannen poukazuje na to jak odlišné jazykové standardy předepisuje kultura pro to, jak ženy (jako ženy) mají mluvit a jak tedy definovat situaci práce v oblasti managementu a prezentovat se v ní právě jako žena, nikoli jako muž. Tedy definovat se jako „žena pro tuto situaci“ např. řízení dvacetičlenného týmu mužů. Studuje mluvní projevy a interakce žen a mužů v práci v různě smíšených týmech. Ukazuje jak odlišné (silně distinktivní) kulturní genderové vzorce promluv ženy aktivují zprovozňují, například když zaujímají vedoucí pozice ženy-menežerky. Ženy prostě tím, jak mluví „jako ženy“ se takto systematicky identifikují. Modelově vzato: když muž a žena v jedné situaci mluví a stejným způsobem (dejme tomu v jazyce který nerozlišuje gramaticky rod mluvčího) bude to hodnoceno různě, až opačně („mluví nežensky“...), prostě ve vztahu ke kulturním standardům pro různá pohlaví. To samo sebou platí i pro jiné, neřečové, chování („zženštilé“...).

Způsoby rámcování, říká Tannen, které řídí participaci a definují situaci, jsou samy „gendred“. Jednoduše řečeno kulturní repertoiry, etnometody či pravidla jak „být mužem a jak být ženou“, tedy metodicky kompetentně postupovat „jako žena“, jsou samy odlišné, diferencované (a binarizované). Na druhé straně ne stále a kontinuálně je individuum v gendrové roli, do popředí vystupují jiné identitní kategorie, které jsou aktérem „provozněné“. Sebe/umíst'ováním aktéři hbitě alternují a kombinují role a umí vyprávět i různé alternativní příběhy, ve kterých pak zaujmou alternativní role např. k těm velkým kulturním příběhům.⁴

Tannen studuje také scénáře (rámce), které volí ženy a muži při komunikaci s podřízenými v práci. Využívá koncept moci a solidarity, který známe už od Goffmana. Jednou jde o scénář

Rámec je ve vztahu ke kategoriím/identitám komplexně organizovaným situačním kontextem, kategorie/identity jejich vztahy jsou podle Goffmana klíčovými „klíči“ (keys) k rámcům, které mohou i relativně stabilizované rámce „přerám(c)ovat“ (přehodit, přepsat).

⁴ O konceptu sebeumíst'ování pozicování (Harré) či footingu v goffmanovské terminologii, alokace v symbolickém prostoru více Hejhalová???

hry kompetitivní, „kdo z koho“. Druhá je hra o „udržení míčku ve hře“ a „neporanění tváře“ druhých, kdy úcta a slušnost jsou klíčové normy, které řídí a profilují solidární interakci. Na pracovních interakcích studuje dvě (osy) dynamiky: blízkost - distanci a hierarchii - rovnost současně. Zkoumá strategie a dynamiku vyvažování na případech interakcí manažerů a manažerek se zaměstnanci v práci. Zkoumá jaké typické praktiky hierarchizace a distancování se užívají muži a ženy a jak je to hodnoceno druhými. I v hodnocení výkonu je identitní kategorie vzata v potaz, to samé chování pak není stejně dobré a vhodné, pokud jde o muže nebo o ženu.⁵

Institucionální interakce

Studium sociálních struktur aktivovaných promluvami v interakci se dnes čím dále tím více orientuje na to, jak je aktéry organizována, uspořádávána sociální interakce v různých institucích, institucionálních kontextech a jakými prostředky je metodicky vykazován její význam. Je to dáno i poptávkou, protože řada organizací si uvědomuje nutnost „zlepšení komunikace“, tedy to, že režim komunikace může výrazně zefektivnit chod institucí a zvýšit identifikaci s firmou.

Sociální interakce, je chápána jako základ či medium jiných, specifických sociálních institucí jako je rodina, práce či ohlašovna požárů (v češtině např. Mullerová a Hoffmanová).

Sociální světy, instituce a organizace se re-produkují v interakci a skrze promluvy, in-and-through-talk-in-interaction (Boden Zimmermann) .

Organizace či instituce tedy nejsou v této metodologické perspektivě brány jako „nádoby“ ve kterých se interakce jen „odehrává“ podle „daných“ pravidel a jimiž je do detailu předurčena. Vychází se z toho, že rozhovory „sociální strukturu re-produkují“ (Nekvapil 1998). Kontext interakcí je zkoumán na základě praktik a postupů, kterými se aktéři reflexivně a vykazatelně orientují na relevantní institucionální či organizační aspekty kontextu (jako jsou role, identity, kompetence, vztahy, agendy cíle..). Tím jak tyto institucionální aspekty a okolnosti zahrnují do promluv, instituci reprodukují. Scheglof hovoří „o děláni, že jsme v tomto kontextu“, Goffman by řekl, že hrajeme hru „na“ či „jak kdyby“ („as if“).

Přes nepopiratelnou realnost hry a materialistu kulis, jako jsou budovy a razítka, musí být hra především realisticky inscenována. Je to podmínka nutná, i když ne postačující. Existující podmínky a organizační omezení (constraints), institucionálního kontextu, jsou studovány

⁵ Koncept by bylo možné obhájit i s pomocí Goffmanova footingu či Harrého „pozicování“, které je vždy alokací do nějakého kontextu, umístění (se) ve vztahu k okolnostem a zaujetí pozice a v předpokládané situaci. Dialektická povaha kategorií/pozic resp. rolí a rámců je z Goffmanovy knihy zřejmá.

především jako projekt a produkt interakce „personálu“ instituce. Instituce je tedy nahlížena jako referenční rámec, který organizuje interakci a přitom je dosažením sehraných kompetentních aktérů. Sociální struktury, sledované na displeji interakce v instituci mají podobu rekurentních vzorců jednání, které různě varují

Důležitým předmětem zájmu výzkumníků v této oblasti je hraní rolí a kategorizace osob a věcí při utváření morálního řádu institucí. Jak rozlišovat a pojmenovávat věci, jak mluvit o lidech, skupinách a věcech, je vedle sekvencování zásadní organizační úkol, který spolu aktéři za hry řeší. Oba úkoly navíc spolu souvisejí, protože kategorizování, identifikování osob souvisí s jejich mluvnickými oprávněními (speech rights), například s tím, kdo si na schůzi první bere slovo a je to respektováno ostatními.

Instituce tak aktéři konversacemi reprodukují instituce jako reality, v nichž jednají, neboť jejich jednání je „informované“ (nejen „in“ formované) institucionálními rámci, které reflektuje.

Takto, touto optikou, je studován specifický interakční řád charakterizující danou instituci, designy rolí, identity, povaha pozic a agend, tedy i cílů, instituce. Emanuel Schegloff ve stati o analýze institucionálních promluv definuje tři hlavní rysy institucionálních interakcí.

1. To, že jsou orientované na cíle, které jsou normativně spojeny s úkoly a relevantními rolemi či specializovanými pozicemi
2. Jsou omezovány a vymezovány jistými pracovními agendami
3. Jsou spojeny s institucionální strukturou a procedurami a s inferenčním rámcem či předpokladovým vzorcem.

Řada autorů a autorek (Tannen, Drew, Heritage, Maynard) demonstrují jak úzce jsou pozice/kategorie v rámcich spojeny s diskursivními a jinými právy a obligacemi. Mnohé studie rekonstruuji, jak je asymetrie vytvářena tím jak je spojována s různými institucionálně vázanými kompetencemi a věděním aktérů v rolích (např. lékař a pacient a interakční problém když se vaším pacientem stane známý expert v oboru). Cenným analytickým nástrojem je vedle členské kategorizace i koncept kategoriálních titulů (category entitlement), který poukazuje na to jakými způsoby jsou zástupci do kategorií rekrutováni. Metaforicky řečeno jde o diskursivní prověrku nároku osoby kategorii zastupovat, danou visačku si připnout na hrud'. Mnohé kategorie a identity pak svou sociální silou zajišťují jejím nositelům vznášet další práva a nároky, například na imunitu. Jak je stigmatizace významově kontextuální, ilustruje i Goffman příklady, kdy stigma nositele chrání, nebo se stává i výhodou. Rozdíl či rozpor mezi formálními předpisy a skutečností, která se uskutečňuje souhrou aktérů, je pak

formulován například jako „přemístění“ cílů instituce a podobně (Goffman). Výzkumníci rekonstruují jak mechanismy a pravidla instituce, tak strategie aktérů.

Členská kategorizační analýza jako přístup ke studium nerovností zejména uznání nároků a identit

Kategorizace je bytostně spojena s umístováním (pozicemi) a definováním vztahů mezi kategoriemi, a tedy i mezi jejich představiteli. Kategorizování je jazyková (symbolická) hra, která není „hrou pro hru“. Kategorizováním konáme nejen něco diskursivního, ale vždy i „něco sociálního“. Na to poukazuje již Goffman s tím, že se řídí především pravidly sociálními a má evidentně sociální efekt. Kategorizace není jen interpretační procedurou subjektivního porozumění lidem a jejich aktivitám a vlastnostem. Jde o činnost intersubjektivní: i odkaz na sebe či sebepojmenování odkazuje k identitám druhých. Připisování a „odepisování“ identit kategorizováním je procedurou diferenciací a současně homogenizací. Je praxí kvalifikace a klasifikace osob, věcí i událostí. Provází a provádí inkluzi a vylučování.

Vědění členů společnosti o rolích, identitách a vztazích je organizováno v členských kategorizačních prostředcích (devices) či členských metodách (etnometodách), které členové běžně užívají k deskripci a charakterizaci určitého chování lidí v situacích.

Každá osoba či skupina může být popsána mnoha různými způsoby. Kategorie nejsou prefabrikáty s přesným návodem „udělej si sám“. Aktéři generují popisy osob a věcí jako nejvhodnější pro vyvíjející se situaci, vybírají kategorie relevantní kontextu. Kategorizace jsou tak orientovány na kontext - a to i institucionální - a tím přispívají k jeho produkci. Kategorie Housley a Fitzgerald metaforicky pojmenovává jako „normy v akci“, neboť kategorizační práci je současně projektován a produkován morální řád. Kategorizace je tak prostředkem sociální organizace a její morální garance. Morální inferenční logiku kategorií vidí Lena Yaussiová v tom, že zajišťují morální vykazatelnost určitých činností osob. Podle mého představují kapacitu symbolické sociální kontroly, dohledu. Kategorie spolu s příběhy, ke kterým patří, fungují jako všudypřítomné „minimodely pro realitu“.

S kategoriemi osob jsou normativně svázané určité aktivity a rysy, tedy kompetence (dispozice, jednání, postoje, hodnoty...), takzvané „kategoriálně vázané aktivity a rysy“ (Sacks). Tyto současně fungují jako predikáty: Predikují, předvídají patřičné rysy aktivity, hodnoty a postoje představitelů kategorií (například nájemník platí řádně nájemné). Některé charakteristiky jsou dokonce „kategoriálně konstitutivní“ (typicky například bezdomovec je bez domova).

Evokací charakteristik (např. má dluh na nájemném) se implikuje kategorie (neplatič), i když užití predikátu většinou evokuje více adekvátních kategorií. Užití kategorie zase evokuje i s ní morálně asociované rysy kategorizovaného a kategorizujícího. Kategorie jsou organizovány do kolekcí či rodin, které mají „něco společného“. Z nich jsou vybírány a „výběrem“ je tak evokována i kolekce. Kategorie i s jejich kolekcemi jsou tak spojovány a užívány podle určitých pravidel a členských procedur.

Aplikační pravidla kategorizování jako popisů (deskripcí) a vylíčení (accountů), jsou tak sama kontextuální, závislá na oblasti pro kterou a na situaci, ve které se užívají. Zkrátka plnou členskou kompetencí není jen schopnost osoby a věci „nazývat pravými jmény“, vědět „kdo kam patří“, ale vědět také jak, kdy, jak s kým a proč do kategorie patří. A umět to dát najevo patřičným přiřazením.

Ministryně a poslankyně Petry Buzkové se novinář zeptal, jak zvládá práci a péči o malé dítě. Odpověděla zhruba takto: *Proč se nezeptáte mých kolegů, jak to zvládají, mnozí mají dokonce několik malých dětí!* Kategorie žena není vyslovena a přesto oba vědí, že ve hře je kategorie žena/muž, jak je pak patrné i z novinářovy reakce

Sociologicky je tak možné sledovat jak je táž osoba či skupina identifikována v různých kategoriích v různých kontextech a při různých příležitostech (jako „velký mistr“, „stařík“, „podivín“, „zachovalý“, „levičák“, „genius“ či „potížista“). A naopak, jak tutéž osobu kategorizují různí participanté téže situace různě (mladá paní, dáma, ženská, starší žena...), podle toho jak kategorizují/identifikují sebe a definují situace (např. „Mladá paní, kupte si to!“). Jistý způsob identifikace věcí, lidí, ale i událostí, v pojmech kategorie tak přispívá k budování kontextu, k rámcování. K spolu-definování situace, tedy i sociálních vztahů ne/rovnosti.

Při studiu interakcí má zásadní význam etnometodologický pojem „relačního páru“, „standardizovaného relačního páru“ (Sacks). Jsou páry, kdy je vymezení jednoho doslova funkčně i významově závislé na druhém (např. manžel a manželka). V interview aktéři líčí situace kdy navzájem komunikují, při tom aktualizují situačně obě kategorie (svou i protistranu) i s jejich vztahy. Činí tak se znalostí jakési „lidové sociologie“ a proto „ekonomicky“ a „ekologicky, spoléhající na fond zdravého rozumu, samozřejmě vědění svých komunikačních partnerů i možných adresátů. Doplnují a vysvětlují své popisy situací jen tam, kde předpokládají, že je členské vědění ostatních odlišné od jejich, nebo když na jejich promluvu někdo v tomto smyslu reaguje (a naopak když daný mluvčí v diskusi reaguje na druhé anebo, když klade vysvětlující otázky moderátor fokusní skupiny). Kategorizace se

nejen váží k určitým tématům, agendám (o čem se mluví), ale mohou se samy stát tématem nebo předmětem sporu. (např. To tykáte mně?)

Pro relační kategorie je příznačné, že užití jedné kategorie k označení či odkazu na jeden pól relace implikuje duhou kategorii v páru a jejich vzájemnou standardní relaci. Dokonce i užitím jednoho predikátu (vlastnosti jednoho člena páru) jedné kategorie je implikována ta druhá kategorie. Relace reprezentantů relačního páru je prakticky stále interakčně aktivována a morálně normalizována, byť implicity. Standardizovaný relační pár, který standardizuje především povahu těchto vzájemných vztahů v morálních pojmech práv a povinností, je nejbližší sociologickému pojmu „komplementární role“. Co je ovšem metodologickým gró pro studium diferencí a nerovností je to, že vyznačované vztahy mezi kategoriemi mohou ukazovat na jisté kontextově relevantní a typicky se opakující a/symetrie a relační párové kategorizace, tedy na sociální akty exkluze a inkluze. Obě relační kategorie (a tedy i jejich třebačas dočasní reprezentanti) v páru totiž dohromady spojují především samozřejmá vzájemná práva a povinnosti. Relace v páru i s jejich dynamikou jsou definovány vzájemnými nároky a obligacemi, které jsou kategoriálně normativní. Prostě se určité morálně závazné rysy jednání jednoho reprezentanta kategorie vůči druhému předpokládají, a tedy se samozřejmě očekává jejich plnění, ať symbolické nebo „praktické“.

Kategorizováním se tyto morální požadavky či nároky implikují, symbolicky vznášejí. Takto se z druhé strany vzato plnění povinností relačním partnerem symbolicky vyžaduje a sociálně kontroluje (Např. pronesením věty „Hele, seš starší!“, bývá rodiči vznášen požadavek na starší dítě, a implikuje kategoriálně vázaný rys, že už má rozum, tedy že má mít rozum a udělat či nedělat to a to). Užívání kategorií jakkoli se zdá „jen popisné“ (reprezentační), je silně morálně hodnotící a sociálně závazné (normativní). Zavazující.

To souvisí mimo jiné s obecnými harmonizačními pravidly interakčních rituálů jako je udržení hry a neporanění tváře. Analyticky je spojen s pojmem „preferenční organizace“ komunikace a ne/preferovaných re/akcí, kdy akce a reakce jsou organizovány v párech dotaz-zodpovězení, žádost - vyhovění žádosti (resp. vysvětlení ospravedlnění). Vyslovení prvního předpokládá a normativně vyžaduje druhý. Otázkou se dožadují odpovědi a tedy nereagování na otázku je také v tomto, de facto sociálním smyslu odpovědi.

Vztahy nerovnosti, a/symetrie, hierarchie lze tedy studovat jako funkci kategorizace, jako sociální efekt postupů a pravidel situační aplikace kategorií. Nárokování a uznávání nároků lze zkoumat i na mluvních interakcích jako funkci kategoriální inferenční kooperativní hry,

jejíž virtuální pravidla a postupy aktéři sledují. A stejně jako u hry, i u hry s pravidly jako je šach, můžete nakrásně znát pravidla, nemůžete však znát jak bude partie sehrána. Jak bude probíhat.

Tato metodologie, nazývaná *členská kategorizační analýza* tak dobře koresponduje s požadavky kulturního přístupu k nerovnostem, které se přesouvá od přerozdělování k otázce uznání. K otázce uznání identit. K otázce vznášení nároků (claim) na uznání a procesy jejich společenského uznávání či zneuznávání (Fraserová a Botterová, Irwinová, Lamonteová). Takzvané „explicitní nárokování“ a uzná(vá)ní identitních nároků společenské uznání, není problém zkoumat i jinými metodami. Implicitní nárokování si zřejmě žádá metody, které hledají právě takové kulturní zdroje, které tak samozřejmě implikují uznání nároků a identit, jako je kategorizování a rámcování. Takové metody, které jsou socio/lingvisticky informované.

Předmětem zájmu analytika je jak vyhraničování, tak rozmazávání kategorií (např. prostřednictvím modifikátorů jako je „*hodnej domácí*“) či jejich přeskupování a změny. Takové změny samotné sociální kategorizace jsou sociálně funkční. Za zrodem nových či alternativních kategorizací, byť užívaných lokálně, stojí záměr a účel, prostě „sociální objednávka“. Sociální konstruovanost kategorií spojuje mnozí s kategorií zájmů. Kategorizace je spojena zájmem, je svého druhu vyjádřením postoje ke sporné záležitosti (sociálnímu problému). Analyticky je pak nutné zkoumat vzorce užívání kategorie i ve vztahu ke kategorizujícím uživatelům a vzhledem k jejich příslušnosti ke skupinám a kategoriím, s ohledem na „zájem v pozadí“. S ohledem na jejich zájem, který je tedy spojuje a tedy i vymezuje.

V médiích slouží označení mnohdy k diskreditaci osobnosti nositele jako tomu bylo v případě senátorky Fischerové, která se postavila proti deregulaci nájemného a sama obývá „velký byt na Vinohradech“, kde má regulovaný nájem (a navíc vysoký plat). Regulovaný nájem tak konotuje „sociální příspěvek“ na nájem, který ovšem není v oblasti diskursu sociální politiky kategorizován (či prakticky operacionalizován jako dávka apod.). Tento zjevně delegitimizující akt kategorizace Táni Fischerové také implikuje normu, že regulace je „pro chudé“, kteří splňují normy života v přiměřeném (nižším) bytovém standardu a v substandardním prostředí mimo centrum. To je samozřejmým předpokladem této kategorizace, který však ani ve světle bytových politik či práva docela samozřejmý není.

Marx hovoří o třídách „o sobě“, které mohou být generovány pouze vnější kategorizací nikoli sebezpřihlášením a sebeuvědoměním, jako tomu je u tříd (skupin) „pro sebe“. Sociální praxe

ovšem jak při utváření individuálních tak skupinových identit, je spojena s dialektikou vnější kategorizace a vnitřní identifikace. Při studiu identit a bojů o jejich uznání je tato dialektika metodologicky reflektována.

Prioritním zájmem sociologů jsou ovšem efekty, sociální konsekvence kategorizace jako je stigma či znehodnocení. Na identity, kategorie se běžně nahlíží jako na fakt, nikoli akt (Wodak-ová 1997). Nehledí se na ně jako něco co se „dělá“ či dosahuje a je stále kontinuálně reprodukováno v interakci. Konstruovanost a utlačivost sociálních kategorií je povětšinou skrytá, neboť kategorizace a další mechanismy jsou tak „samozřejmé“ (Smith-ová). Kategorie a atributy se jeví jako vlastní osobě, inherentní věci samé, a tak se i rozdíly „zakleté v kategorizaci“ naturalizují. Zdánlivá totožnost označeného se svým označením je ovšem funkcí či efektem systematické kategorizace či identifikace a situovaného užívání dalších symbolických praktik, které skutečnost strukturují a klasifikují a hodnotí podle pravidel a způsoby, které využívají strukturální zdroje zdravého rozumu. S tím tedy souvisí i politika těchto kulturních kvalitativních přístupů k výzkumu nerovnosti.

Dominantní kategorizace a stigma

Na problém institucionálního zneuznávání, sociálního vylučování se můžeme dívat optikou konceptu stigmatu (Goffman). Jsou-li kategorie osob a skupin a jejich atributy, které společnost vytváří, spojeny s negativními předsudky, které osoby vřazením do kategorie znehodnocují či činí objektem zacházení, hovoříme o stigmatizaci. Stigmatizace je tedy snižováním vážnosti a zpochybňováním sociální kompetence osob, které je realizované především kategorizační prací.

Analýza bere v úvahu jak strukturální předpoklady, tak významy, které kategorizování (jako sociální činnost) během sociální interakce re-produkuje. Jedná se primárně o vztahy rolí a statusů, ne o konkrétní osoby, i když právě ony se s tímto postavením reflexivně vyrovnávají. Stigmatizace má pro ně faktické důsledky, které prakticky řeší.

Poukazovat zpět k stigmatizované identitě

Julia Kirshi popisuje jak obyvatelé ubytoven pro lidi bez domova během rozhovoru s výzkumníci zvládají stigma. Názorně na datech dokládá, jakou roli v menežování stigmatu hrají dominantní kategorizace, které autorka definuje jako sdílené kulturní způsoby definování lidí.

Úlohou analytika je ve výzkumech tohoto typu prokazatelně rozeznat „instance“ – tedy případy-příklady těchto vzorců, které se projevují během toku v určitých momentech promluv interakce. Kirshi se ptá, tak jako já, jak promluvou odkazuje mluvčí k vlastní narušené identitě.⁶

Sledují se prostředky, kterými je stigma vyznačováno, s jakými tématy či agendami se obvykle váže, ve kterých typických kontextech, úsecích (rámcích, sekvenčních strukturách...) povstává stigma z interakce.

Příklady odkazování k stigmatu a k strategii zvládnání

Předmětem rekonstrukce stigmatizace a zvládnání stigmatu není hledání neměnné struktury, ale její kontextová situační variabilita.⁷ Přesto je - oproti předpokladům konkurenčního přístupu - možné zodpovědět otázku jak kategorizace udržují daný sociální (a institucionální) řád.

Jak bude doufám průkazné z ukázek pokud naši komunikační partneři - nájemníci odkazují svou promluvou zpět (talk back) ke své stigmatizované identitě (vyjadřují bezmoc, nedocení, ponížení, dotčení, zahanbení, stud...). Činí tak jak vzhledem k dominantní kategorizaci, tak ke konkrétním zkušenostem stigmatizace, nejčastěji ze strany jejich domácího. Sebeidentifikace je tedy formulována i jako odpověď na obraz dominantní, nejen jako odpověď na konkrétní osobní zkušenost kategorizace a stigmatizace ze strany konkrétních lidí.

ZÁVĚR

Příspěvek shrnuje některé základní aspekty kvalitativního přístupu je zkoumání sociálních nerovností, který reprezentuje kulturní obrat. Metodologii kvantitativní, analytickou, jak se u nás říká, neopovažuje za kompatibilní s tímto přístupem, protože stojí na jiné epistemologii a ontologii. S odkazem na řadu klasiků, zejména etnometodologů a diskursivních analytiků, poukazují na to, že metodologie, která nebere do úvahy samotnou analytickou a interpretační (strukturující) aktivitu členů společnosti, jejich členské vědění, které odkazuje ke kulturním zdrojům (strukturám), je pomýlené.

⁶ Každá promluva referuje mimo jiné k tomu, kdo ji pronáší (alokučně). Odkazuje tak k jeho pozici a kategorii za kterou mluví, tím že z ním promlouvá. O konceptu pozicování či umisťování (se) více Hejhalová v tomto sborníku.

⁷ Jak ukazuje Ivana Hejhalová ve své disertační práci řád instituce vodící pes pro nevidomé může být dosahován právě prostřednictvím fluidní identity a ambivalentní kategorizace psa.

S výzkumem nerovností, tak jak jej navrhuji klasici kulturního obratu jako je Lamonteová, Botterová a Irwinová, jsou kompatibilní mnohé proudy kvalitativních metod, zejména etnometodologie, diskursivní analýza a teorie, ale i interakcionismus a další, které se dnes tak silně prolínají, že se hovoří o eklekticismu. Tento směr zkoumá sociální realitu (reality) včetně rozdílů jako způsoby její re-produkce racionálními a kooperujícími aktéry z hlediska jejích efektů.

Deskripce a příběhy (accounts), které členové společnosti systematicky produkují, jsou vždy hodnocením. Deskripce jsou i preskripcemi reality, osob věcí i událostí. Kategorizace, jako praktické návody jak mluvit o lidech a s nimi, jsou uspořádávající (*ordering*) silou společnosti i jejích institucí, která je vykonávána členy společnosti během interakce. Kategorizace, klasifikace jsou vyloženě normativními činnostmi, sociální činností, kterou se identity a vztahy normalizují. Zahrnováním lidí do kategorií je neustále analyzujeme a třídíme z hlediska jejich podobnosti a současně rozdílnosti, vytváříme skupiny a stavíme symbolické hranice. Kategorizace je proto typickou universální etnometodou re-produkce sociálních rozdílů, nerovností a hierarchií. Kategorizace jako sociální struktury zdravého rozumu, „struktury v akci“, lze zkoumat jako svého druhu „kulturní repertoáry“, které zkoumá Lamonteová a další. Kategorizaci jako normativní činnost lze zase sledovat a posolit s teoretickou optikou nárokování a uznávání identit, tak jak to současné přístupy k otázkám rovnosti a spravedlnosti Fraserové, Honetha, Šanderové a dalších argumentovaně propagují. Dominantní (kulturní) kategorie a s nimi spojené ideologie zdravého rozumu se samotným uživateli zdají být neutrální. Na rozdíl od parciálních ideologií, které jsou na pozadí normálu chápány jako stranické, nejsou ty kulturně dominantní vůbec vnímány, jsou neviditelné. Jsou vepsány do samotného jazyka a materializovány v kultuře, a jak mnozí zdůrazňují, jsou vepsány do těl (Bourdieu, Butler). Předpoklady, na kterých kategorizace stojí, nejsou problematizovány a kritizovány. Znesamozřejmovány. V tom je podle Dorothy Smithové ona moc samozřejmého, která je spojena s centrem.

V takřka nekonečné variabilnosti a kontextualitě je kouzlo i potíže studia kategorizací. Na druhé straně je lokální kategorizací implikována dominantní kategorie a její norma. Tak je lokální a, parciální studium fungování sociálních struktur propojeno se studiem Sociální struktury. Mikro s makro.

LITERATURA

- AUSTIN, J. L. 2000. *Jak udělat něco slovy*. Praha: Filosofia.
- BERGER, P., T. LUCKMANN. 1999. *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- BODEN, D., D. H. ZIMMERMAN (eds.). 1991. *Talk and social structure: Studies in ethnomethodology and conversation analysis*. Cambridge: Polity Press.
- BOTTERO, W., S. IRWIN 2003. „Locating Difference: Class, 'Race' and Gender, and the Shaping of Social Inequalities." *The Sociological Review*. Vol. 51, No. 4, s. 463 – 48
- DAVIES, B., R. HARRÉ 1990. „Positioning: The Discursive Production of Selves." *Journal for the Theory of Social Behavior*, Vol. 20, No. 1, s. 43 - 63.
- DREW, P., J. HERITAGE. 1992. *Talk at work: Interaction in institutional settings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- FRASEROVÁ, N., HONNETH, A. *Přerozdělování nebo uznání?* Praha: Filosofia, 2004.
- GEERZ, C. 2000. *Interpretace kultur*. Praha: SLON.
- GOFFMAN, E. 1974. *Frame Analysis. An Essay on the Organization of Experience*. New York: Harper & Row 1974.
- GOFFMAN, E. 1981. *Forms of Talk*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- GOFFMAN, E. 1999. *Všichni hrajeme divadlo*. Praha: Nakladatelství Studia Ypsilon.
- GOFFMAN, E. 2003. *Stigma*. Praha: Slon. JAYYUSI, L. (1984) *Categorization and the moral order*. Boston, etc. Routledge & Kegan Paul
- JENKINS, R. 2006 *Social Identity*. Second Edition. Routledge
- HARRÉ R., GILLET G. R. 2001. *Diskurz a myseľ. Úvod do diskurzívnej psychologie*. Bratislava, IRIS
- HERITAGE, J. Conversation Analysis and Institutional Talk. In D Silverman ed., *Qualitative Research: Theory, Method and Practice*. London: Sage. Pp. 161-82.
- HOUSLEY, W. and FITZGERALD, R.: The Reconsidered Model of Membership Categorization. In: *Qualitative research*. Sage Publications, London, Thousand Oaks and New Delphi 2002, vol. 2 (1), p. 59-83.

- HUTCHBY, I. AND WOOFFITT, R 1998. *Conversation Analysis: Principles, Practices and Application*. Cambridge: Polity Press. (MCD a CA)
- HOFFMANOVÁ J., MULLEROVÁ, O. 2000. *Jak vedeme dialog s institucemi*. Academia, Praha.
- KIRSHI, J. 2004. Talking Back to Stigmatized Identities. Negotiation of Culturally Dominant Categorization in Interviews with Shelter Residents. *Qualitative Social Work*. Sage Vol. 3 (3): 259-275.
- LAMONT M., THÉVENOT L. (eds.) 2000. *Rethinking Comparative Cultural Sociology. Repertoires of evaluation in France and the US*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MORGAN, D. L. 1996. „Focus Groups.“ *Annual Review of Sociology* 22: 129–152.
- NEKVAPIL, J., LEUDAR, I. 2004. NEKVAPIL, J., LEUDAR, I.(2006) Prezentace událostí 11. 9. 2001: Bush, bin Ládín a jiní v interakci. *Sociologický časopis* 2006/2 pp. 353-379
- TSEELON, E 1992. Is the Presented Self Sincere? Impression Management and the Postmodern Self. *Culture and Society*. Vol. 9, 1992
- SILVERMAN, D. 1998. *Harvey Sacks: Social Science and Conversation Analysis*. Oxford: Polity Press
- SMITH, D.E. 1987. *The everyday world as problematic: a feminist sociology*. Univ. Of Toronto Press.
- ŠMÍDOVÁ, O. 2007. „Kvalitativní přístup ke zkoumání sociální struktury“. Pp. 89-102 in J. Šanderová (ed.) *Sociální nerovnosti v kvalitativním výzkumu*. Praha: FSV UK.
- KENDALL S., TANNEN D. 1997. Gender and Language at the Workplace. In WODAK, R. (ed.) 1997. *Gender and Discourse*. Sage Publication. Pp. 81-105.